

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX

Issue - II

APRIL - JUNE - 2020

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL
f.S.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Science College
Late Dr. B.S. Desale Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

Scanned with OKEN Scanner

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	महिला सक्षमीकरणातील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा दृष्टिकोन डॉ. अनंत नाना लोखंडे	१-५
२	देशभक्त बाबासाहेब डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर प्रा. डॉ. अनिल कठारे	६-९
३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषीविकासातील योगदान डॉ. अपर्णा पांडुरंग चाटे (तांदळे)	१०-१२
४	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कामगार चळवळी विशय विचार डॉ. आप्पाराव रामराव वागडव	१३-१७
५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा विवेचक अभ्यास डॉ. गजानन आनंता देवकर	१८-२१
६	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लोकशाहीमधील योगदान प्रा. डॉ. दिलीप जानकीराम घोंगडे	२२-२६
७	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतीय संविधान निर्मितीमधील योगदान डॉ. दिलीपकुमार दगडू क्षीरसागर	२७-३२
८	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेती विषयक विचार सहा. प्रा. बनसोडे जी. एस.	३३-३८
९	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : संसदीय लोकशाही एक राजकीय अभ्यास प्रा. डॉ. इकबाल खान गफार खान	३९-४१
१०	कृषीतज्ञ : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. श्री. कैलास बुधा वाघ	४२-४४
११	सामाजिक आंदोलने आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. कालिदास मारुती भांगे	४५-५०
१२	विज्ञाननिष्ठ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कविता चंद्रकांत लोहाळे	५१-५४
१३	अर्थतज्ञ - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा. कांबळे के. जे.	५५-५८

PRINCIPAL
Smt. V. U. Patil Arts &
Late Dr. B. S. Deshpande Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

१०. कृषीतज्ञ : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

प्रा. श्री. कैलास बुधा वाघ

श्रीमती विमलबाई ऊ. पाटील कला व विज्ञान महाविद्यालय, साक्री, ता. साक्री, जि. धुळे.

प्रस्तावना

मानवतावादी विचारांचे समर्पण भावाचे, दिव्य-दुरदृष्टीचे, राष्ट्रभक्ती आणि राष्ट्रहिताचे आणि सर्व समाजाच्या कल्याणासाठी आपले संपूर्ण जीवन समर्पित करणारे महामानव, भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्य भारताच्या इतिहासील एक गौरवशाली मौल्यवान असे पर्व आहे. डॉ. आंबेडकरांनी कायदा, अर्थविषयक, राजकिय सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, धर्मचिकित्सक अशा विविधांगी विचार देशात दिले आणि याचबरोबर कृषि/शेती विचारांची पेरणी या देशांत केली. त्यांचे कृषिविषयक विचारांमुळे भारत देशाच्या अर्थव्यवस्थेत एक बळकटी मिळाली.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कृषिविषयक विचार

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना कृषिव्यवस्थेची चांगल्या प्रकारे जाणीव होती. म. फुलेंना त्यांनी आपला गुरुस्थानी मनोगते असल्याने फुलेंच्या विचारांचा पगडा त्यांच्यावर होता. डॉ. आंबेडकर सामुहिक शेतीचे पुरस्कर्ते होते. तत्कालिन काळात शेती व या शेतीवर जीवन जगणारा शेतकरी याच्या परिस्थितीची त्यांना जाणीव होती. या शेतकऱ्यांच्या कुटुंबाचे जीवन पुर्णपणे शेतीवर अवलंबून असल्यामुळे आधी शेतीचे चित्र बदलले पाहिजे असे त्यांचे मत होते. "शेती केवळ उपजिविकेचे साधन नसून राष्ट्रीय उत्पन्नाचा स्रोत आहे. ग्रामीण भागाच्या आर्थिक विकासाचा केंद्रबिंदू आहे. शेतकऱ्यांसह अनेक शेतमजुरांना रोजगार देण्याचे माध्यम आहे." त्यामुळे शेतीकडे एक उद्योग म्हणून बघण्याचा दृष्टीकोन असला पाहिजे. कारण शेती विकसित होवून शेतकरी आर्थिक दृष्ट्या सक्षम बनल तरच ग्रामीण भागात आर्थिक परिवर्तन घडेल आणि त्यामुळे आपोआपच राष्ट्राची अर्थव्यवस्था मजबूत होईल. रोजगारासाठीची स्थलांतरे आपोआपच टळतील.

खोती पद्धत बंद करण्यासाठी कायदा

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना जाणीव झाली होती की, शेतकरी व त्यांची कौटुंबिक स्थिती नेहमी हालटिवली का असते. त्यांनी या सर्वांची कारणे शोधून काढली आली. काही प्रश्न तत्कालिन काळात सरकारसमोर, मांडली. ब्यावर उपाय योजनाही सुचविला. यात प्रामुख्याने डॉ. बाबासाहेब मांडतात की, "खोती पद्धत बंद व्हायला हवी. जो पर्यंत खोती पद्धत बंद होत नाही तोपर्यंत शेतकऱ्याला चांगले दिवस येणार नाहीत. खोतीच्या जाचाची कल्पना माहितगारांखेरिज इतरांना होणे शक्य नाही." खोत गावातल लहानसा एक सुलताना असतो. जेव्हा गावाची खोती वेगवेगळ्या लोकांमध्ये व त्यांच्या अनेक घरांमध्ये हिस्सेर शीने विभागली असते, तेव्हा अनेक सुलतानांचा जुलूम गावातल्या शेतकऱ्यांना सोसावा लागतो. शेतकऱ्याला सरकारचे देणे देऊन शिवाय खोती हक्काबद्दल वेगळे देणे द्यावे लागते. खोतीमध्ये अशारीतीने सामाजिक

जुलूमही असतो. शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षण कसे मिळणार नाही. यासाठी खोत नेहमी प्रयत्न करीत असतो. शेतकऱ्यांची मुले जर शिकायत लागली तर खोलाची सुलतानी ते चालू देणार नाहीत आणि म्हणून त्यांनी शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षणापासून वंचित ठेवण्याचे सतत प्रयत्न केले.

या सर्व गोष्टींचा अभ्यास करून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी खोती पद्धत बंद करण्याचे कायदे केलेत.

सहकारी शेती

भारतातील शेतीची समस्या सोडविण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी एक मार्ग म्हणून सहकारी शेतीचाही पुरस्कार केलेला दिसून येतो. डॉ. आंबेडकर आधारे मत मांडतांना असे लिहितात की, "एका विशिष्ट आकाराची सहकारी शेते अस्तित्वात आणल्यास आपल्याला 'ॲन्डरसन' यांच्या प्रस्तुत विधेयकात अभिप्रेत असलेली उद्दीष्टे साध्य करता येतील. मुख्य म्हणजे आपल्याला छोट्या शेतकऱ्यांना त्यांच्या विनाशापासून वाचविता येईल. सहकारी शेतीमुळे शेतकऱ्यांच्या जमिनिवरील मालकी हक्क अबाधित राहिल. अर्थात लागून असलेल्या धारणक्षेत्रात जोडल्याशिवाय त्याला आपले धारणक्षेत्र कसण्याची मुभा असणार नाही. अशा तरतुदींमुळे सहकारी शेतीचे लागवडीखालील एकुण जमीन प्रमाणित आकारमानाइतकी किंवा त्याहूनही जास्त होईल."³ थोडक्यात सहकारी शेत जसे मोठ्या आकारमानाचे असेल तसेच ते एकसंघही असेल.

याचा अर्थ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना सामुदायिक शेती आणि शासकिय समाजवाद अभिप्रेत होता. त्यांनी १० सप्टेंबर १९३७ रोजी मुंबई कायदेमंडळात 'खोती पद्धत' रद्द करण्याविषयी विधेयक मांडले. हे विधेयक म्हणजे खोती पद्धत अंतांचा आणि सामुदायिक शेतीचा त्यांना केलेला पाठपुरावाच होय. डॉ. आंबेडकरांना माहिती होते की, शेतकरी हा या देशाचा कणा आहे आणि हा आपला कणा मजबूत असेल तरच आपली आर्थिक प्रगतीचा विकास होईल आणि म्हणून हा कणा मजबूत व अधिक बळकट व्हावा यासाठी ते मांडतात की, "आर्थिक लोकशाहीचे आपल्याला जर स्वप्न पूर्ण करावयाचे असेल तर आर्थिक क्षेत्रात आणि विशेषतः उद्योग व शेतीक्षेत्रात, शासन संस्थेच्या हस्तक्षेपाचे समर्थन तसेच शेती हा शासकिय उद्योग असावा. मुलभूत उद्योग आणि विमा याप्रमाणे सर्व जमीन शासनाने स्वतःच्या ताब्यात घ्यावी. णग ती मालकीची असो वा कुळे म्हणून की ती गहाण असो. परंतु ज्यांची जमीन घेतली जाईल त्यांना योग्य ती नुकसान भरपाई द्यावी. जमीन ताब्यात घेतल्यानंतर शासनाने तीचे ठराविक आकाराचे भाग काढून ते गावतील रहिवाशांना शासनाने घालून दिलेल्या अहिवर कसण्यासाठी द्यावेत."⁴ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची ही संकल्पना म्हणजेच शेतीचे राष्ट्रीयीकरण होय. याचा अर्थ शासनाने सर्व जमिनी ताब्यात घेवून विकसित कराव्यात.

या संकल्पनेमुळे शेतकऱ्यांच्या मालाला योग्य भाव मिळेल. त्याचबरोबर अतिरिक्त उत्पादक टळून शेतमालाचे नुकसानही टळेल. कारण आजही शेतकऱ्यांने स्वतः पिकविलेल्या मालाचा भाव ठरविण्याचा त्याला अधिकार नाही. त्यासाठी त्याला नेहमी शासनाशी झगडावे लागते. या सर्व बाबींचा विचार करून डॉ. आंबेडकरांनी 'अधिनियम व कायदा असावा' ही संकल्पना शेतकऱ्यांसाठी किती मोलाची आहेत. हे अधोरेखित केले होते. परंतु त्याची पूर्णपणे अंमलबजावणी झाली नसल्याने आजही शेतकऱ्यांना कुणीही उपाय आत्मवृत्त्या दिवसेंदिवस वाढतच चाललेली आहेत.

शेती, वीज आणि पाणी यांचे नियोजन

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना शेतीचा प्रश्नांचा अभ्यास करतांना हाही मुद्दा लक्षात आला की, उत्तम शेती व शेतकऱ्यांच्या जीवनासाठी वरील गोष्टींची जशी आवश्यकता आहे तशी शेती विकसित करण्यासाठी महत्त्वाचा घटक म्हणजे पाणी आवश्यक आहे व त्यासाठी विजेची उपलब्धता महत्त्वाची आहे. पाण्याशिवाय शेतीचा विकास होवू शकत नाही आणि त्याविना शेतकऱ्यांचा, देशाचा आर्थिक स्तर उंचावणार नाही. भारतात विज आणि पाणी यांचा समानरीत्या पुरवठा झाला तर भारत एक समृद्ध देश होण्यास वेळ लागणार नाही. असे त्यांचे मत होते. म्हणून त्यांनी तत्कालिन ब्रिटिश सरकारच्या निदर्शनास आणून दिले की, शेतीला मुबलक पाणी पुरविण्यासाठी नदीच्या पाण्याचे नियोजन व्हायला हवे. दुष्काळात पाण्याचे नियोजन व्हायला हवे, जिरायती व बागायती शेती वाढविण्याचे प्रयत्न व्हायला हवेत. शेती व तिच्यावर उदरनिर्वाह करणारा शेतकरी, शेतमजूर सुखी, समृद्ध झाला तरच देश समृद्ध होईल. म्हणून पुढे जाऊन भविष्याचा विचार करत "भारतात प्रथमतः नदीजोड प्रकल्पाची संकल्पनाही डॉ. आंबेडकरांनी मांडली" या नदीजोड संकल्पनेचे ते प्रणेते आहेत. उदा. घाटके तर "दामोदर खोरे परियोजना" म्हणून ओळखली जाणारी योजना ही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी ब्रिटिश सरकारला सादर केलेली पाण्याची योजना आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना एकूणच आपल्या जीवनात शेतकरी व त्यांच्या समस्या शोधून विविध उपाययोजना सुचविल्या व त्या प्रत्यक्ष कायद्याने शासनदरबारी आणल्या.

सारांश

एकूणच वरील सर्व घटकांचा अभ्यास करता लक्षात येते की, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्वः संकल्पनेतूनच कमाल जमीन धारण कायदा, खोती व सावकारी पद्धतींना प्रतिबंध घालणारा कायदा नदीजोड प्रकल्प योजना, राज्यातील नद्यांचा-खोऱ्यांची विभागणी व विकास सहकारी शेती पद्धत, शेतीची राष्ट्रीयकरणाची संकल्पना, जलसंवर्धन योजना या अशा अनेक योजना प्रत्यक्ष मांडून अंमलात आणल्या व त्यासाठी शासनदरबारी कायदे केले.

याचाच अर्थ असा की, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतातील कृषी व्यवसाय व शेतकरी त्यांच्या समस्या जाणून यावर विविध उपाययोजना केल्या. त्यांच्या मते कृषीचा विकास दर वाढला तर आपोआपच त्यावर अवलंबून असणाऱ्या घटकांचा विकास होतो. त्यामुळे देशाचा आर्थिक विकास दर उंचावतो आणि एकूणच यामुळे आपल्या गाव, राज्य, राष्ट्राचा विकास उंचावतो आणि म्हणूनच कृषीक्षेत्र किती महत्त्वाचे आहे हे त्यांच्या विचारांवरून लक्षात येते. परंतु या सर्वांची अंमलबजावणी फक्त कायद्याने कागदावरच न राहता प्रत्यक्ष अंमलात यावी ही अपेक्षा !

संदर्भसूची

1. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे निवडक लेख - लेखक - डॉ. गंगाधर पानतावणे, प्रतिभा प्रकाशन पुणे.
2. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरवग्रंथ - लेखक - म. व. सा. संस्कृति, मंडळ - मुंबई, (प्रथमावृत्ती, १९९३, २५ डिसेंबर)

